

Termodinamika

- Gaz molekulasining issiqlik harakati energiyasi (ichki energiya)

$$W = \frac{i}{2} \frac{m}{\mu} RT \quad (1)$$

Bunda i – molekularining erkinlik darajasi bo'lib bir atomli gazlar uchun 3ga, va ikki atomli gazlar uchun 5ga va 3 yoki undan ko'p atomli gazlar uchun 6ga teng.

Moddaning 1 mol miqdori temperaturasini $1^\circ C$ ga oshirish uchun zarur bo'ladigan issiqlik miqdori molyar issiqlik sig'imi deyiladi va C harfi bilan belgilanadi.

Moddaning 1kg miqdorini temperaturasini $1^\circ C$ ga oshirish uchun kerak bo'ladigan issiqlik miqdori solishtirma issiqlik sig'imi deyiladi va c harfi bilan belgilanadi.

- Ular orasida quyidagicha bog'lanish mavjud.

$$C = \mu c \quad (2)$$

- Hajm o'zgarmaganda moddaning molyar issiqlik sig'imi:

$$C_v = \frac{i}{2} R \quad (3)$$

- Bosim o'zgarmaganda moddaning molyar issiqlik sig'imi esa:

$$C_p = C_v + R \quad (4)$$

Shu o'rinda, erkinlik darajasi i ga yuqoridagi qiymatlarni mos holda bir, ikki yoki ko'p atomli moddalar uchun qo'yib C_v va C_p molyar issiqlik sig'irlarining qiymatlarini hisoblash mumkin.

- Modda molekulasi o'rta arifmetik tezligi va ehtimolligi eng yuqori bo'lgan tezligi:

$$\bar{g} = \sqrt{\frac{8RT}{\pi\mu}}; g_i = \sqrt{\frac{2RT}{\mu}} \quad (5)$$

- Termodinamikasining birinchi qonuniga ko'ra tizimga berilgan issiqlik miqdori uning ichki energiyasini o'zgarishiga va tashqi kuchlarga qarshi ish bajarishga sarflanadi:

$$dQ = dW + dA \quad (6)$$

- Shu o'rinda tizim A ishni hajmini o'zgartirish uchun tashqi kuchlarga qarshi bajaradi. Shuning uchun:

$$dA = PdV \quad (7)$$

(6) dagi dW – ichki energiyasini o'zgarishi esa

$$dW = \frac{I}{2} \frac{m}{\mu} R dT \quad (8)$$

- Adiabatik jarayonda gaz bosimi bilan uning hajmi orasidagi boglanishni ifodalovchi tenglama Piasson tenglamasi deyiladi:

$$PV^\chi = \text{const} \text{ yoki } \frac{P_1}{P_2} = \left(\frac{V_2}{V_1} \right)^\chi \quad (9)$$

bunda $\chi = \frac{C_p}{C_v}$ - adiabata ko'rsatkichi deyiladi. Issiqlik molekulasi foydali ish koeffitsienti

$$\eta = \frac{Q_1 - Q_2}{Q_1} \quad (10)$$

Bunda Q_1 – ishchi jismning isitgichdan olgan issiqlik miqdori, Q_2 – sovutgichga berilgan issiqlik miqdori.

- Karlo siklining FIK

$$\eta = \frac{T_1 - T_2}{T_1} \quad (11)$$

Bunda T_1 – isitgichning temperaturasi, T_2 – sovutgichning temperaturasi.

Masala yechish namunalari

1. $1.5 \cdot 10^5 \text{ N/m}^2$ bosimda bo'lgan $2l$ hajmli idishdagi ikki atomli gaz molekulalari issiqlik harakatinining energiyasi nimaga teng?

Berilishi: $V = 2l = 2 \cdot 10^{-3} \text{ m}^3$, $p = 150 \cdot 10^3 \text{ Pa}$

Topish kerak: $W = ?$

Yechilishi: Ushbu holatdagi gaz uchun Mendeleyev – Klaneyron tenglamasi:

$$PV = \frac{m}{\mu} RT \quad \text{(a). (1) ga ko'ra gazning ichki energiyasi } W = \frac{i}{2} \frac{m}{\mu} RT \quad \text{(b). (a) ga ko'ra}$$

(b) dan: $W = \frac{i}{2} PV$. Ushbu tenglamadan qidirilayotgan kattalik hisoblanadi.

Javob : $W = 750 \text{ J}$

1. 1) $V = \text{const}$ va 2) $P = \text{const}$ bo'lganda kislorod solishtirma issiqlik sig'imi topilsin.

Kislorod uchun a) $V = \text{const}$ va b) $P = \text{const}$ hol uchun solishtirma issiqlik sig'imi C ni topish kerak.

Yechilishi: (3) ga ko'ra $V = \text{const}$ hol uchun $C_v = \frac{i}{2} R$, bundan $i=5$ uchun

$$C_v = \frac{5}{2} 8.31 = 2.5 \cdot 8.31 \cdot 20.8 \frac{\text{J}}{\text{molK}}, \quad \text{(1)ga ko'ra } C = \mu c \text{ yoki } c = \frac{C}{\mu} \text{ bo'lganligidan:}$$

$$C_v = \frac{c_v}{\mu} = \frac{20.8}{32 \cdot 10^{-3}} = 650 \frac{\text{J}}{\text{kg} \cdot \text{K}}. \text{ Huddi shu usulda hisoblanadi:}$$

$$\text{a) } C_p = C_v + R \text{ yoki } C_p = \frac{C_v \mu + R}{\mu} = 910 \text{ J / kgK}.$$

3. 300 mm.sim.ust bosimda zichligi 0.3 g/l bo'lgan gaz molekulalarining o'rtacha arifmetik, o'rtacha kavadratik va ehtimolligi eng katta tezliklari topilsin.

Berilishi : $p = 40 \cdot 10^3 \text{ Pa}$, $\rho = 0.3 \text{ kg / m}^3$.

Topish kerak: $\sqrt{\bar{g}^2} = \sqrt{\frac{3RT}{\mu}}$ (a). (5) tenglamaga ko'ra esa: $\bar{g} = \sqrt{\frac{8RT}{\pi\mu}}$,

$g_{ii} = \sqrt{\frac{2RT}{\mu}}$ (b). Ikkinchi tomonda holat tenglamasiga ko'ra $PV = \frac{m}{\mu}RT$ dan

$$\frac{RT}{\mu} = \frac{PV}{m} = \frac{P}{\frac{m}{V}}, \text{ (a) va (b) tenglamalarga qo'llasak } \sqrt{\bar{g}^2} = \sqrt{\frac{3P}{S}}, \bar{g} = \sqrt{\frac{8P}{\pi S}}, g_{ii} = \sqrt{\frac{2P}{S}}$$

Ushbu tenglamalar orqali qidirilayotgan kattaliklarning son qiymatlari hisoblanadi. Javob : $\sqrt{\bar{g}^2} = 628 \text{ m/s}$, $g_{ii} = 513 \text{ m/s}$, $\bar{g} = 580 \text{ m/s}$

4. Temperaturasini 27°C bo'lgan 6.5g vodorod $p=\text{const}$ bosimda tashqaridan berilayotgan issiqlik hisobiga ikki marta kengaygan. 1) Gazning kengayishi ishi, 2) gaz ichki energiyasining o'zgarishi, 3) gazga berilgan issiqlik miqdori topilsin.

Berilishi : $m = 6.5 \cdot 10^{-3} \text{ kg}$, $T = 700\text{K}$, $V_2 = 2V$, $p = \text{const}$

Topish kerak $A = ?$, $\Delta W = ?$, $Q = ?$.

Yechilishi: Dastlab A ni quyidagicha topamiz: (7)ga ko'ra $dA = p dV$ yoki integrallasak $A = \int_V^{2V} p dV = p(2V - V) = pV$. Holat tenglamasiga ko'ra $pV = \frac{m}{\mu}RT$

$$A = \frac{m}{\mu}RT = \frac{6.5 \cdot 10^{-3}}{2 \cdot 10^{-3}} \cdot 8.31 \cdot 300 = 8.1 \text{ kJ}, \text{ endi ichki energiya o'zgarishi uchun (8)ga}$$

ko'ra quyidagini yozamiz: $\Delta W = \frac{i}{2} \frac{m}{\mu} R \Delta T$ (a). Bunda $i = 5$ ga teng, va $P = \text{const}$

bo'lganligidan $\frac{V_1}{T_1} = \frac{V_2}{T_2}$ yoki $\frac{V_2}{T_1} = \frac{T_2}{T_1} = 2$ uchun $T_2 = 2T_1$ va $\Delta T = T_2 - T_1 = 2T_1 - T_1 = T_1$ u

holda (a) dan $\Delta W = \frac{5}{2} \frac{m}{\mu} RT_1$. Hisoblaymiz:

$$\Delta W = 2.5 \cdot \frac{6.5 \cdot 10^{-3}}{2 \cdot 10^{-3}} \cdot 8.31 \cdot 300 = 2.5 \cdot 8.1 \cdot 10^3 = 20.25 \text{ kJ} \quad \text{va nihoyat (6) ga ko'ra}$$

$$Q = \Delta W + A = 20.25 \cdot 10^3 + 8.1 \cdot 10^3 = 28.35 \cdot 10^3 \text{ J}.$$

5. Karno sikli bo'yicha ishlaydigan ideal issiqlik mashinasi har bir siklda $7.35 \cdot 10^{-3} \text{ J}$ ish bajaradi. Isitgichning temperaturasi 100°C , sovitgichning temperaturasi 0°C . 1) Mashinaning f.i.k., 2) mashinaning bir siklda isitgichdan olgan issiqlik miqdori, 3) bir siklda sovitgichga bergan issiqlik miqdori topilsin.

Berilishi : $A = 73.5 \cdot 10^3 J$ $T_1 = 373K$, $T_2 = 273K$

Topish kerak $\eta = ?$, $Q_1 = ?$, $Q_2 = ?$

Yechilishi: (11) tenglamaga ko'ra quyidagicha yechamiz: $\eta = \frac{T_1 - T_2}{T_1}$ bunda

$$\eta = \frac{373 - 273}{373} \cdot 100\% = 26.8\% . \quad \text{Ikkinchidan: } \eta = \frac{A}{Q_1} , \quad Q_1 = \frac{A}{\eta} = \frac{73.5 \cdot 10^3}{0.268} = 274 kJ .$$

$$Q_2 = Q_1 - A = 274 \cdot 10^3 - 73.5 \cdot 10^3 = 200 kJ .$$

Mustaqil yechish uchun masalalar

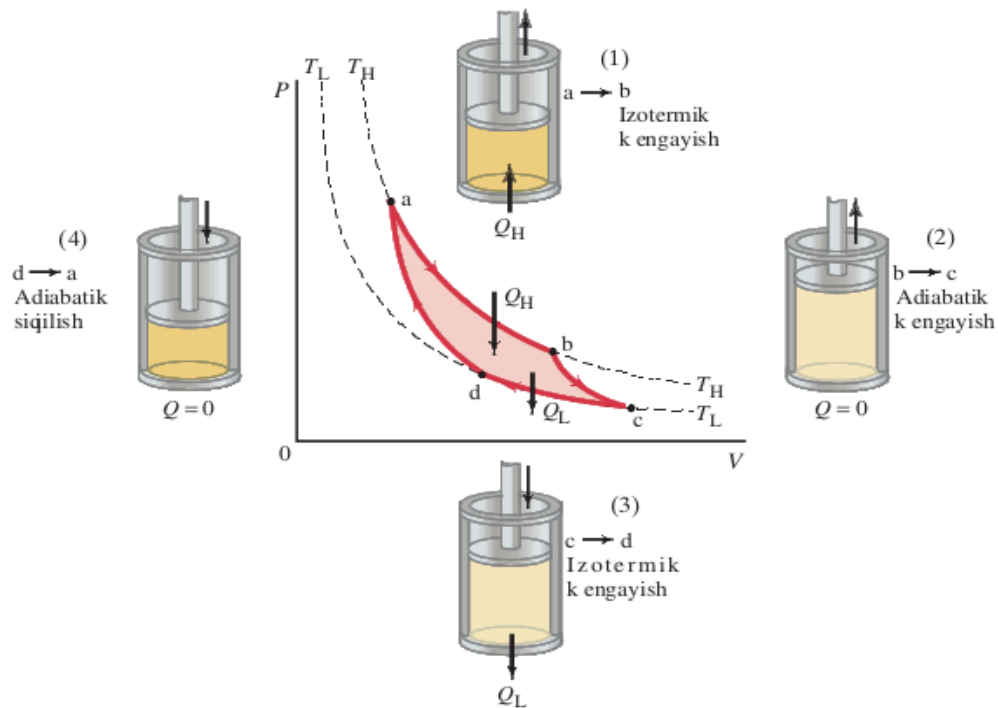
1. $7^\circ C$ temperaturada $1kg$ dagi azot molekulalarining aylanma harakatining kinetik energiyasi nimaga teng? ($W_{ayl} = 8.3 \cdot 10^4 J$)
2. $P = 8 \cdot 10^4 N/m^2$ bosimda zichligi $\rho = 4 kg/m^3$ bo'lgan $1kg$ ikki atomli gaz bor. Bu sharoitda gaz molekulalari issiqlik xarakatining energiyaskgi topilsin.
($W = 5 \cdot 10^4 J$)
3. Agar biror ikki atomli gazning normal sharoitda zichligi $1.43 kg/m^3$ bo'lsa, bu gazning c_v va c_p solishtirma issiqlik sig'implari nimaga teng?
($c_v = 650 J/kg \cdot grad$ $c_p = 910 J/kg \cdot grad$)
4. Agar biror gaz bir kilomolining massasi $\mu = 30 kg/kmol$ ga tengligi va uning uchun $\frac{c_p}{c_v} = 1.4$ nisbati ma'lum bo'lsa, gazning c_v va c_p solishtirma issiqlik sig'imi topilsin. ($c_v = 693 J/kg \cdot grad$ $c_p = 970 J/kg \cdot grad$)
5. Massasi $m = 32g$ bo'lgan kislorodning bosimini o'zgarmas hajmda $T_1 = 273K$ haroratdan boshlab uch marta orttirish uchun sistemaga berilgan issiqlik miqdori va ajargan ishni toping. Kislorodning o'zgarmas hajmdagi solishtirma issiqlik sig'imi $c_v = 657 \frac{J}{kg \cdot ^\circ C}$. ($Q_v = 11479J$, $A_v = 0$)
6. Normal sharoitda $2l$ hajmli yopiq idishda m gramm azot va m gramm argon bor. Bu gaz aralashmasini 100° isitish uchun unga qancha issiqlik miqdori berish kerak? ($Q = 155J$)

7. Qanday temperaturada azot molekulalarining o'rtacha kvadratik tezligi ularning extimolliigi eng katta tezligidan $50m/sek$ ga ortiq bo'ladi? ($T=83K$)
8. Yopiq idishda 20 g azot va 32 g kislorod bor. Bu gaz aralashmasini 28^0 ga sovutilganda, uning ichki energiyasining o'zgarishi topilsin. ($\Delta W = 1000J$)
9. $2kmol$ karbonat angidrid gazi o'zgarimas bosimda 50^0 isitilgan. 1) Gaz ichki energiyasining o'zgarishi 2) kengayganda bajarilgan ish 3) gazga berilgan issiqlik miqdori topilsin. ($\Delta W = 2500kJ, A = 830kJ, Q = 3300kJ$)
10. Hajmi $V_1 = 70m^3$ bo'lgan xonadagi havo $p = 100kPa$ o'zgarimas bosimda $T_1 = 280K$ dan $T_2 = 300K$ gacha isitilgan bo'lsa, havoning kengayishida bajarilgan ishni toping. ($A_p = pV_1(\frac{T_2}{T_1} - 1) = 500kJ$)
11. Massasi $m = 14g$ bo'lgan azot $T = 250K$ haroratli izotermik ravishda $p_2 = 1atm$ bosimgacha kengayganda bajarilgan ish nimaga teng bo'ladi?
($A = \frac{m}{\mu} RT \ln \frac{p_1}{p_2} = 720J$)
12. Ikki atomli gazga 500 kal issiqlik berilganda, u o'zgarimas bosimda kengaygan. Gazning kengayishida bajargan ishi topilsin. ($A = 600J$)
13. $2 \cdot 10^5 N/m^2$ bosim ostida bo'lgan 17^0C temperaturali 5 l hajmni egallagan gaz isitilganda izobarik ravishda kengaygan. Bunda gazning kengayish ishi 20 kGm gat eng bo'lgan. Gaz necha gradusga isitilgan? ($\Delta t = 57^0$)
14. Ko'p atomli 1 kmol gaz erkin kengaya olish sharoitida 100^0 isitilga. 1) Gazga berilgan issiqlik miqdori 2) gaz ichki energiyasining o'zgarishi 3) kengayishda bajarilgan ish topilsin.
(1) $Q = 3.32 \cdot 10^6 J$ 2) $\Delta W = 2.49 \cdot 10^4 J$ 3) $A = 8.31 \cdot 10^5 J$)
15. 7.5 l kislorod adiabatik 1 l hajmgacha siqilgan va siqilishning oxirida bosim $1,6 \cdot 10^6 N/m^2$ gat eng bo'lgan. Gaz siqilishgacha qanday bosimda bo'lgan?
($P = 9.5 \cdot 10^2 N/m^2$)
16. Ichki yonuv dvigatelining silindiridagi xavo adiabatik siqiladi va bunda uning bosimi $P_1 = 1atm$ dan $P_2 = 35atm$ gacha o'zgaradi. Havoning boshlang'ich temperaturasi 40^0C . Havoning siqilgandan keyingi temperaturasi topilsin.

$$(T = 865K)$$

17. Ideal issiqlik mashinasi Karno sikli bo'yicha ishlaydi. Agar bir siklda 300 kGm ga teng ish bajarilganligi va sovutkichga 3.2 kkal issiqlik berilgani ma'lum bo'lsa siklning F.I.K aniqlansin. ($\eta = 18\%$)

18.1-rasmdan foydalanib Karno siklini tushintiring.

1-rasm

19. Ideal issiqlik mashinasi Karno sikli bo'yicha ishlaydi. Bunda isitkichdan olingan issiqlikning 80% i sovutkichga beriladi. Isitkichdan olingan issiqlik miqdori 1.5 kkal ga teng. 1) Siklning FIK 2) To'la siklda bajarilgan ish topilsin. ($\eta = 20\%$ $A = 1.26 \cdot 10^3 J$)

20. $p = 10^6 Pa$ bosim ostida bo'lgan $V = 10l$ hajmli havo ikki marta kengaytirilgan. Sistemaning kengayishi: a) izotermik; b) izobarik bo'lgan jarayonlarda bajarilgan ishlarni va oxirgi bosimlarni toping. ($a) A_T = 702J, p_2' = 0.5MPa, b) A_p = 1kPa, p_2'' = 100kPa$)

21. Karni sikli bo'yicha ishlovchi ideal issiqlik mashinasi isitkichdan olgan issiqlik miqdorining $\eta = 70\%$ ini sovutkichga beradi. Agar isitkichning harorati $T_1 = 430K$ bo'lsa sovutkichning haroratini toping.

22. Karno sikli bo'yicha ishlovchi ideal issiqlik mashinasi isitkichining harorati $T_1 = 400K$, sovutkichniki esa, $T_2 = 300K$. Agar isitkichning harorati $\Delta T = 200K$ ga ko'tarilsa, siklning FIK i qanchaga oshadi?
- $$\left(\frac{\eta_2}{\eta_1} = \frac{(T_1 - T_2 + \Delta T)T_1}{(T_1 - T_2)(T_1 + \Delta T)} \right)$$
23. Teskari Karno sikli bo'yicha ishlaydigan ideal issiqlik mashinasi, xar bir siklda $3,7 \cdot 10^4 J$ ga teng ish bajaradi. Bunda mashina $-10^\circ C$ temperaturali jismdan issiqlik olib, $17^\circ C$ jismga issiqlik beradi. 1) Siklning FIK 2) bir siklda sovuq jismdan olingan issiqlik miqdori 3) bir siklda issiq jismga berilgan issiqlik miqdori topilsin.
- (1) $\eta = 0.093$ 2) $Q_3 = 360J$ 3) $Q_1 = 397kJ$)
24. Ideal sovitish mashinasi teskari Karno sikli bo'yicha issiqlik nasosidek ishlaydi. Bunda mashina $2^\circ C$ temperaturali suvdan issiqlik oladi va uni $27^\circ C$ temperaturali xavoga beradi. 1) Biror vaqt oralig'ida xavoga berilgan issiqlik miqdorini shuncha vaqtda suvdan olingan issiqlik miqdoriga bo'lgan nisbatidan iborat η_1 ko'effitsiyent 2) biror vaqt oralig'ida suvdan olingan issiqlik miqdorini shuncha vaqt oralig'ida mashinaning ishlashi uchun sarflangan energiyaga bo'lgan nisbatidan iborat η_2 ko'effitsiyent (η_2 -mashinaning sovitish ko'effitsiyenti deyiladi). 3) Biror vaqt oralig'ida mashinaning ishlashi uchun sarflangan energiyani shuncha vaqt xavoga berilgan issiqlik miqdoriga bo'lgan nisbatidan iborat η_3 ko'effitsiyent (η_3 siklning FIK) topilsin. Va FIK larning bog'lanishlari topilsin.
- ($\eta_1 = 1.09$, $\eta_2 = 11$, $\eta_3 = 0.083$)
25. $10^5 N/m^2$ bosimda $2l$ azot bor. 1) $P = const$ bo'lganda uning hajmini ikki barobar orttirish uchun 2) $V = const$ bo'lganda uning bosimini ikki marta orttirish uchun qanchadan issiqlik miqdori berish kerak?
- (1) $Q = 700J$, 2) $Q = 500J$)